

A letépett maszk mögött: Közelkép a vallomásos költészetről

Szerkesztette Gerevich József. Budapest: Kalligram, 2025.

A Gerevich József szerkesztette kötet a vallomásos költészet témáját járja körül. A tanulmányokon átívelő fő kérdés: mi a vallomásos költészet lényege az irodalomban, különösen ott, ahol a tárgyalt szerzők, a vallomásos költők életútjának visszatérő elemei a pszichés krízisek, traumák, függőségek és a halálvágy? A szerzők sokféle módszertani és szemléleti irányból közelítik a kérdést; merítenek az irodalomtörténeti hagyományból, építenek pszichiátriai szaktudásra és a költői életművek szoros olvasatára is. Így a kötet hidat képez az irodalomkritika és pszichiátria között, ahol a „vallomás” egyszerre lesz esztétikai forma, pszichodinamikus esemény és a túlélés egyik stratégiája.

A kötet két fő részből áll: az elsőben Gerevich József, D. Rác István, Bókay Antal és Marjai Kamilla – főként elméleti modelleket bemutató – munkái olvashatók. A második részben vallomásos versek szerzőinek pszichobiográfiáját tárgyalják az alkotók: Lázár Júlia és Gerevich József Sylvia Plath, Horváth Anikó Anne Sexton, Matuszka Balázs Robert Lowell, Gerevich József egy másik tanulmányában John Berryman, Jakobovits Kitti a beatnemzedék, Szabó Blanka pedig Kamala Das életének, életművének és mentális problémáinak, betegségének egymásra hatását vizsgálja. E recenzió keretein belül sajnos nincs mód az összes tanulmány részletes bemutatására, így főként a kötet első felében olvasható írásokról lesz szó (nem a kötet szerinti sorrendben), melyek elméleti keretet nyújtanak a vallomásos költészet fogalmának megértéséhez.

Bókay Antal *Vallomás-modellek és sorskonstrukciók régen és most* című tanulmánya a vallomásos líra elméleti modelljeit járja körül. A szerző erős kontúrok megrajzolásával segít közelebb kerülni a vallomásosság mibenlétéhez, oly módon, hogy több helyütt rámutat a szövegben, mi *nem az*. A vallomásos költők magjának egy amerikai, Boston környékén alkotó csoportot szokás tekinteni, melynek tagjai: Sylvia Plath, Anne Sexton, John Berryman és Robert Lowell. Utóbbi szerző *Life Studies* című, 1956-ban megjelent kötetét jelölik általában a vallomásos költészet kezdeteként, egy új poétikai beszédmód születéseként. A vallomás nem pusztán személyes kitárulkozás, hanem poétikai konstrukció, amelyben a beszélő „én” és az életrajzi szerző viszonya folytonos újratárgyalás alatt áll. Ez az értelmezési keret különösen termékenynek bizonyul a kötet további írásaihoz, melyek gyakran problematizálják, hogy a „személyesség” miként szűrődik át a szerepjátékokon, hol húzódik fikció és

valóság határa. A vallomásosság nem azonos a késői szimbolizmusra és a szecesszióra jellemző személyességgel, azaz nem egyszerűen a szubjektív látásmód beemelését jelenti költészetbe. A vallomás, latinul *confessio*, amely gyónást, bevallást jelent, egy mindig jelen lévő Másikhoz szól. A vallomás nem más, mint *performatív beszédcselekvés*. Bókay mintegy történeti ívként felrajzolja Szent Ágoston, Rousseau, Freud, Barthes és Derrida vallomásstratégiáit és azt, hogyan gyakorolták ezt önmagukon a szerzők. Rámutat, hogy a magyar poétikai hagyományban – korát meghaladva – József Attila teremtette meg a vallomásos költészetet. A tanulmányban több József Attila verselemzést is olvashatunk.

Gerevich József *A vallomásos költészet spektruma irodalom és pszichiátria keresztútján* című munkájában szintén tárgyalja a magyar vallomásos költők máig nem kellően feldolgozott témáját. Általában kijelenthető, hogy a magyar vallomásos költészet több évtizeddel megelőzte az amerikaiat, ami a pszichoanalízis két világháború közti magyarországi reneszánszának köszönhető. A szerző József Attila mellett Radnóti Miklós és Szabó Lőrinc kései verseivel is foglalkozik.

Gerevich tanulmányát olvasva megismerhetjük, hogy a bostoni vallomásos csoport tagjait a személyes kapcsolatokon és életrajzi adatokon túl bizonyos lélektani együttállások is összefűzték. Mindannyian lányos szülők voltak, tabunak számító témákról írtak, életüknek többségük önkezével vetett véget, személyes tapasztalattal rendelkeztek a pszichoanalízis terén, sőt, irodalmi aktivitásukat nem egy esetben terapeutájuk, kezelőorvosuk tanácsára kezdték el. Mindezek mellett – és ezen a ponton az olvasó már igazán az irodalom és pszichiátria kikövezte mélylélektani utakon halad –, mindegyiküknél kimutatható az ún. öndestruktív triász: a vonás-agresszió, a bipolaritás/bipoláris betegség és az addikció valamilyen formája. Jelentős tény, és a bostoni csoport tagjainak életútjait tekintve sok mindent megmagyaráz, hogy klinikai vizsgálatok összefüggést látnak a vonás-agresszió, az addikció, a bipoláris II. zavar és az öngyilkosság között. Talán sokak számára meglepő, hogy a vonás-agresszió Sylvia Plath esetében is egyértelműen kimutatható. Gerevich másik, a kötetben megjelent, *Dühorgia* című munkájában ír Sylvia Plath „leplezetlen verbális, fizikai agresszivitásáról és dühre való hajlamáról” naplóinak, műveinek, ismerősök feljegyzéseinek együttes elemzésén keresztül.

Gerevich alapvető megközelítése szerint az életút, az életmű és a betegség szerves egységet képezve, *kölcsönösen* hatnak egymásra. A művész életműve azonban nem egy pszichiátriai betegség illusztrációjaként értelmeződik ebben a keretrendszerben. Anne Sexton, Robert Lowell és Sylvia Plath pszichoterápiájuk során végső soron a vallomást gyakorolták, és ez minden bizonnyal hozzájárult költészetük formabontó, radikálisan szubjektív jellegéhez. Az írás sokszor saját bevallásuk szerint is terápiás élményt jelentett a költők számára, hiszen a vallomásos költők írásmódszere a pszichoanalitikus pszichoterápia logikáját követi: feldolgozatlan traumatikus élményeiket, elakadásukat provokatív őszinteséggel tárják fel, ezzel pedig a költői viselkedést egyfajta önfejlesztésnek tekintik. Gerevich az írás terápiás jelentősége mellett felveti annak lehetséges életmentő hatását:

„Sylvia Plath – szemben Goethével és Salingerrel – pozitív fejlődéstörténetet írt le *Az üvegburában* és az *Ariel* versciklusban. A pozitív végkimenetelhez az a

hiedelme is hozzájárulhatott, hogy írásait forgatókönyvként kezelve át szeretett volna csúszni a megírt történetbe. De ez nem sikerült neki (hogyan is sikerülhetett volna?), megölte magát.

Mindezek alapján talán joggal vetődik fel az a kérdés, amelyre már soha nem kapunk választ, mi lett volna, ha Sylvia követi Goethe és Salinger mintáját, és megöli *Az üvegbura* című regényében Esther Greenwoodot, ahogy később az *Apu* című versében megölte az apját ahelyett, hogy magát ölte volna meg. Lehet, hogy életben maradt volna?” (Gerevich, 2025, 179.)

Erre a kérdésre valóban nincs válasz, ugyanakkor kétséges, hogy az írásnak – a terápiás hatáson túl – van-e életmentő hatalma. Ami számomra valószínűbbnek tűnik: ha Plath valamiféle elképzelt lelki fejlődése miatt már nem tart saját autoagressziójától annyira, hogy meg merné ölni Esther Greenwoodot, akkor megölte volna. Azonban ez következménye lett volna lelki fejlődésének, és nem oka életben maradásának. Habár Gerevichen kívül több más szerző is kiemeli az írás jótékony hatását, sőt, ezt több esetben maguk a vallomások költői is egyértelműen kifejezik, D. Rácz István – Horváth Ritára hivatkozva – épp az ellenkezőjét állítja: „az amerikai vallomások költői kudarcot szenvedtek a terápia területén; sem a személyiségzavartól, sem az öngyilkosságtól nem mentette meg őket, hogy problémáikat kiírták magukból...” (Rácz, 2025, 66). Izgalmas kérdés tehát, mondhatjuk-e, hogy terápiás hatású az írás olyan vallomások költői esetén, akik végül öngyilkosok lettek? Matuszka Balázs, Robert Lowell példáját vizsgálva, életmentőnek tekinti az írást, hiszen az hozzájárult ahhoz, hogy a művész életben maradjon, habár a szerző kiemeli két másik szerencsés tényező együttállását is: Lowell családjának és barátainak érzelmi és materiális segítségnyújtását, valamint kezelőorvosai érzékenységet és szakértelmét. Sajnálatos módon mindez együtt nem volt jelen Anne Sexton, Sylvia Plath és John Berryman életében, így kijelenthető, hogy az írás, habár bizonyos mértékig terápiás hatással bírt, önmagában nem bizonyult életmentőnek.

Egy másik alapvető kettősség is kirajzolódik Gerevich és Rácz megközelítésében, mégpedig a maszk jelentőségének értelmezése körül. Gerevich, a pszichiáter (ennek talán ez esetben jelentősége van) írásában a maszk inkább a valódi arcot, így a valódi ént eltakaró eszköznek tűnik fel, a maszktalanság pedig segít minimalizálni a távolságot író és olvasó között. Ezzel szemben az irodalmár Rácz számára a maszk nem képez akadályt a művész valódi (őszinte, önfeltáró) arcának megpillantásában, hiszen írás közben is csupán maszkot cserél, nem pedig leveti azt. Eszerint – mondja Rácz –, ha az én sohasem azonos a tapasztalati énnel, akkor egyáltalán *nem létezik vallomosság*, hiszen az is konstrukció csupán. A másik végletes megközelítés szerint a legtárgyasabb költészetben is a vallomás iránti vágy munkál, így *minden művészeti alkotás vallomások*. Rácz azonban, feloldandó valóság és fikció oppozícióját, azt állítja, akkor járunk el jól, ha a vallomások költészetet nem rögzített kategóriaként, hanem egyfajta olvasási stratégiaként értelmezzük, hiszen minden önéletrajz fikatív, és minden fikcióban jelen van az önéletrajziség. A szerző szavaival: „Olvasói magatartásunk lázasan keresi azt, ami a vers mögött van, s talán észre sem vesszük, hogy pusztán a költő játékszabályait fogadjuk el. Ez nem baj, ha a vers olvasásakor megrendítő és gazdagító élményben van részünk.” (Rácz, 2025, 77.)

Marjai Kamilla tanulmányában a függőség szerepét vizsgálja a vallomásos költészetben, és emellett érvel, hogy a függőség nem csupán a tartalomra, hanem a formára is hatással van. Számos példát mutat be e hipotézis alátámasztására. A szerző elemzi például, miként segít kifejezni a mi és ők névmás használata Anne Sexton művészetében azt, ahogyan a szerfogyasztó szubkultúrák szlengjében kettéválik a saját és a „normik”, azaz a függőségben nem érintett átlagemberek szürke világa, akik nem részesülnek a világ megtapasztalásának intenzív, felfokozott formájának tapasztalatából. Az „ők” leválasztott világdarabja ugyanakkor magában hordozza az elmagányosodás szorongató élményének kifejezési lehetőségét is az alkoholfüggő Anne Sexton számára. Számos hasonló, érzékeny elemzést olvashatunk a tanulmányban, általánosságban pedig a szerző megállapítja, hogy a vallomásos költészetre jellemző a szabad vers megjelenése hagyományos rímképletek, szabályos formák nélkül. Ez a szabálytalanság pedig – írja Marjai – kifejezi a függőség bomlasztó természetét, így képes rezonálni egymásra forma és tartalom.

A kötet második felében szereplő, vallomásos szerzőkről alkotott portrék árnyalt képet festenek arról, miként válik a vallomásosság egyszerre művészi stratégiává és a pszichés krízis narratív keretévé. Ezek az érzékeny és mélyreható elemzések ugyanakkor meglehetősen nehéz olvasmányok. Maszkjukat levetett, vagy inkább épp levevő, egy másik olvasat szerint az írás/olvasás során konstruálódó, azaz maszkot öltő szubjektumok rajzolódnak ki előttünk, napló- és műelemzések, valamint rokonok, barátok visszaemlékezésein keresztül. Mivel az írások java gazdagon idéz a vizsgált költők szövegeiből, így nem tudunk kívül maradni a vallomásos világ borzongató és egyszerre csábító bűvkörén. Ugyanakkor a szerzők folyamatosan magyarázzák, árnyalják, kontextusba helyezik az idézeteket, így a tanulmányok rendkívül dinamikussá válnak. Az a kérdés, hogy a költői szubjektum milyen mértékben fiktív vagy valódi, mintha háttérbe kerülne a tragikus sorsok súlyos életrajzi tényei mellett. Mentális betegségek, halálvágy, öngyilkosság és gyerekgyilkosság, függőségek, agresszió és traumák sorozata szövi át az élettörténeteket. E szövegeket olvasva könnyen átélhetővé válik, hogy a hipomán állapot, mint egy szelep kiengedése a nagy nyomású rendszerben, több szerző számára magát a megváltást jelenthette, hiszen ilyenkor a felfokozottság olyan optimális foka képződik meg a tudatban, ahol áradni kezd a kreativitás, és a művészek végre szabadon alkothatnak.

A kötet második felének pszichobiográfiái közül Jakobovits Kitti írása képez kivételt, aki nem egy szerző, hanem egy egész nemzedék, még hozzá a beatnemzedék vallomásosságát tárgyalja. Összehasonlítja a beat alkotók művészetét a vallomásos költészet jellemzőivel, rámutatva a hasonlóságokra és különbségekre, és általában arra, ahogyan a vallomásosok hatása megjelenik a beatnemzedék gondolkodás- és alkotásmódjaiban.

„Ha a jelentésen szabadon asszociálunk magunk tovább, láthatjuk benne a beat tágabb értelemben vett individualizmusát, a társadalom által valamennyire érintetlen gyermeki és szabad lét vágyát, amikor még nem volt szükség arra, hogy kategóriákba soroljuk és nevekkkel illessük a dolgokat, hanem örömet okozott a pusztá cselekvés, de akár a vallomásosok ellen megfogalmazott álláspontot is: nem kell vallomásos költőnek lenni ahhoz, hogy valljunk. Mindezen túl a vallomás és az írás okának és céljának kérdését is érinti. A vallomás pusztá öröméért vallani

azt is jelentheti, hogy ezek a költők nem az olvasónak, nem a társadalomnak, nem az irodalomnak vallanak. Vallomásuk nem kényszerített, nem elvárt, de nem is az élményben osztozásra felhívó, szenzációkeltő, megbotránkoztató, segítő vagy tanító szándékú. Nem az írásért vallanak, az írás csupán a saját élményeikhez való közelebb kerülés eszköze.” (Jakobovits, 2025, 253.)

A szerző fenti sorait olvasva felvetődhet egy lényeges kérdés a vallomásosság-fogalom határai kapcsán: eszerint a beatnemzedék vallomásához nincs szükség a „másikra”. Vessük ezt össze a foucault-i értelemben vett vallomásossággal, amely Bókay és Gerevich tanulmányában is megjelenik:

„A vallomás olyan szertartás, amely egy hatalmi viszonyban teljeseedik ki, mivel a vallomást tevőnek nélkülözhetetlenül szüksége van egy társ (legalább virtuális) jelenlétére; ez a társ – aki nem egyszerűen beszélgetőpartner, hanem a vallomást megkövetelő fórum képviselője – kényszerít, értékel, ítél és büntet, feloldoz és megbékít; ebben a szertartásban az az akadály és ellenállás adja meg a vallomás igazságát, amelyet a vallomásnak le kell győzni, hogy egyáltalán megfogalmazódhassék.” (Foucault 1999, 63.)

Vagyis tekinthető-e vallomásnak az a vallomás, amely a hatalmi viszonyokkal együtt a másikat is átugorva, önmagának, önmagáért vall? A hagyományos értelemben vett vallomásos költő – végső soron – elismeri saját abszolút szabadságának hiányát azzal, hogy szüksége van valaki másra. Ennek a beatnemzedék költői, feltehetően a szabadság és a hatalom ellen való küzdelem jegyében, ellenállni látszanak. Kérdés azonban, hogy amint kiadják műveiket, miként bizonyítható, hogy nem nekünk, olvasóknak vallanak, hanem a vallomás pusztá öröméért? Mindenesetre talán érdemes elkülöníteni az önfeltárás fogalmát a vallomásosságtól, hiszen az utóbbiban rejlő sajátos intimitást épp annak elismerése adja, hogy az írónak szüksége van olvasójára.

A kötetben feltáruló kettősségek talán épp magának a vallomásos költészetnek az ellentmondásait teszik láthatóvá: az elrejtőzés és az önfeltárás ambivalenciáját, a forma biztonsága és átlépése közti feszültséget, valamint az élet és a halál felé irányuló, kibogozhatatlan vágy egyidejűségét.

Ita Mariann

Felhasznált irodalom

Foucault, M. (1999) *A szexualitás története I. A tudás akarása*. Ford. Ádám Péter. Budapest: Atlantisz.